

הערות גיאוגראפיות-היסטוריות לתיאורה של ארץ-ישראל במפת פויטינגר¹

ישראל פינקלשטיין

לפני כשישים שנה ראה אור מחקרו רב ההיקף של מילר על מפת פויטינגר,² שבו בחן המחבר את רוב האספקטים של המפה ותיאר את כל חלקיה, הווה אומר—מרחבי האימפריה הרומית כולה וביניהם גם אזורנו. מאז נוספו ידיעות רבות על רשת הדרכים הרומיות בארץ-ישראל, ודומה שהגיעה השעה לבחון מחדש את דרך הצגתה של ארץ-ישראל במפה, תוך השוואה עם המקורות הגיאוגראפיים-היסטוריים בני הזמן.

המפה³

מפת פויטינגר (Tabula Peutingeriana), היא מפת הדרכים של האימפריה הרומית ונערכה לדעת מילר (דעה שנתקבלה על רוב החוקרים) במאה הרביעית לספירה. מילר ייחס את חיבורה לקוסמוגראף הרומי קאסטוריוס, שחי באותה מאה.⁴ המפה הועתקה במאות ה"א-י"ב, נתגלתה מחדש בראשית המאה הט"ז ונקראה על שם בעליה. לאחר גילויה הודפסו פאקסימיליות אחדות שלה שנעשו ביד, ולפיכך יש בין הפרסומים הראשונים שוני בפרטים אחדים.⁵ במפה מתוארות כל ארצות האימפריה, מבריתניה וספרד במערב ועד הודו במזרח. היא צוירה על רצועת קלף ארוכה וצרה (מידותיה: 6.82 X 0.34 מ'), שנגזרה באמצע המאה שעברה ל-11 חלקים. אין המפה מצוירת בקנה-מידה. משום כך ובגלל צורתה, אין כמעט התחשבות בגודל היחסי של

- 1 ראשיתו של מאמר זה בעבודה שנעשתה בשנת תשל"ד באוניברסיטת תל-אביב בהדרכת פרופ' א' עובדיה. המחבר מחזיק תודה גם לפרופ' מ' כוכבי, לד"ר י' צפריר ולד"ר ז' משל, שקראו את כתב-היד והעירו את הערותיהם החשובות.
- 2 K. Miller, *Itineraria romana*, Stuttgart 1916
- 3 פרטים עליה ראה אצל מילר, שם, עמ' LIII-XIII; י' שטנר, 'טבלת פויטינגר', ידיעות, ט (1942), עמ' 98-104 (ושם ביבליוגראפיה); י' אלסטר ונ' קדמון, 'טבלת פויטינגר', אטלס ישראל, 3/1.
- 4 ראה מילר, שם, עמ' XXVIII-XXVI. על האפשרות שהמפה נערכה במאה השנייה לספירה או שהתבססה על מקור בן אותה מאה ראה: O. Cuntz, 'Grundlage der Peutingerschen Tafel', *Hermes*, XXIX (1894), pp. 23-596; A. Alt, 'Aus der "Araba" II', *ZDPV*, LVIII (1935), p. 130. אלט רמז גם לקשר שבין מפת פויטינגר וה'גיאוגרפיה' של פתולמאיוס. הרבה מן החוקרים טוענים בדרך כלל שהמפה משקפת מציאות קדומה לזמן חיבורה.
- 5 הדיון כאן יתבסס על ההעתק הצבעוני של מילר, משנת 1888: *Weltkarte des Castorius genant die Peutingersche Tafel*, Ranensburg 1888 (כרך הטקסט יצא ב-1887). תוך ציון השינויים בהעתקים האחרים, על-פי מילר (לעיל, הערה 2).

הארצות המופיעות בה ובצורתן המדויקת. מאידך, המבנה המיוחד של ארץ-ישראל—הארוכה והצרה—מתאים לצורת המפה ולפיכך אין היא מעוותת כארצות ואזורים אחרים (סיני למשל). הדרכים רשומות במפה בקווים ישרים, שלאורכם מסומנים יישובים, אשר הגדולים שבהם מתוארים כשני מגדלים שביניהם קבוע שער. כל יישוב-תחנה צוין על-ידי שבירת הקו המתאר את הדרך, כעין 'זיגוג', ובין המקומות השונים נרשמו המרחקים במילין רומיים. כמו כן, תוארו במפה עצמים גיאוגרפיים כגון: רכסי הרים, נהרות, אגמים וימים. ארץ-ישראל—המופיעה בקטעים X ו-XI של המפה—מתוארת בפירוט יחסי; מ'דרומה' מצוירת הדלתא של הנילוס ומ'צפונה'—סוריה.

ארבע הנחות יסוד חייבות להקדים כל דיון גיאוגרפי-היסטורי המתייחס לתוכן המפה ומידת דיוקה: א. כיוון שמדובר במפת דרכים של האימפריה הרומית כולה, נמנע היה ממחברה להכיר באופן ישיר את כל האזורים שתוארו בה. את ידיעותיו שאב ללא ספק מחיבורים גיאוגרפיים והיסטוריים שונים, אשר היו מונחים לפניו בשעה שערך את המפה. ב. כיוון שהמפה אינה מצוירת בקנה-מידה, אין להתייחס אליה כאל מפה מדויקת, ואין לחפש בה פרופורציות נכונות בין אזורים שונים, או דיוקים טופוגרפיים. ג. עקב היותה מפת הדרכים של האימפריה הרומית כולה, מובאים בה בדרך כלל רק היישובים החשובים והדרכים הראשיות. ד. המפה הועתקה בימי הביניים וקרוב לוודאי שתוך כדי העתקה נשמטו ממנה, או שובשו בה פרטים אלה או אחרים.

בדרך כלל אין העיון במפה מעמיד קשיים לפני מי שמצוי בתמונה היישובית של ארץ-ישראל בתקופה הרומית המאוחרת, שכן נמנים בה היישובים העיקריים והדרכים העיקריות שהיו קיימים או בארץ. אך אין אנו מבקשים להקדיש מאמר זה לתיאורה של הארץ ככלל, אלא לציין עניינים קשים אחדים, הנוגדים את מה שמצפים היינו למצוא במפה מן המאה הרביעית. בחלקם אלה שיבושים של מרחקים בין יישובים לאורך הדרכים. את אלה נראה שאפשר לתרץ בקלות יחסית כטעויות של מעתיקי המפה בימי הביניים. רבי משמעות יותר הם קשיים, או קשיים לכאורה, שיש במהלכן של דרכים אחדות ובצורה ובכתיב של כמה משמות היישובים בארץ. קבוצה שלמה של שמות אינה הולמת כלל את המציאות הארץ-ישראלית במאה הרביעית, שבה כפי המקובל נתחברה המפה. לשני העניינים האחרונים מבקשים אנו לכוון את דיוננו.

שמות אנאכרוניסטיים במפת פויטינגר

בין המקומות המופיעים במפה יש לתת את הדעת בעיקר על אותן ערים, ששמותיהן עברו שינויים במרוצת התקופה הרומית. לאחדות מערי ארץ-ישראל החשובות ביותר הוענקו בתקופה הרומית המאוחרת זכויות עירוניות מלאות ובעקבות זאת שונו שמותיהן. מעניין, כי במפת פויטינגר הן מופיעות בשמן ה'קדום', למרות העובדה שהיא נערכה זמן רב לאחר שהוסבו השמות. מן הראוי לפרט מקרים אלה אחד לאחד.

ב י ת ג ו ב ר ין . כשעלה יישוב זה לגדולה ונתייסד כעיר בימי הקיסר ספטימיוס סוורוס (שנת 200 לספירה) הוסב שם המקום לאלבתרופוליס.⁶ לאחר תאריך זה מופיעה העיר במקורות ההיסטוריים

6 מ' אבי-יונה, גיאוגרפיה היסטורית של ארץ-ישראל, ירושלים תשכ"ג, עמ' 112.

בשמה החדש.⁷ מפת פויטינגר היא המקור היחיד (פרט למקורות היהודיים), שבו נזכרת העיר בשמה ה'קדום' גם לאחר הסבתו. כאן רשום השם בצורה Betogabri. בדיק באותה צורה,⁸ *Bartoyabpei*, מופיע שם העיר ברשימתו של הגיאוגראף קלאודיוס פתולמאיוס מאלכסנדריה, מאמצע המאה השנייה לספירה.

א מ א ו ס . שמה של עיר זו הוסב לניקופוליס בשנת 221⁹ בימי הקיסר אלגבלוס. לאחר תאריך זה נזכרת העיר ברוב המקורות הלא-יהודיים בשמה החדש.¹⁰ כך, בין היתר, בתיאורו של הנוסע מבורדו ואצל אבסביוס, שניהם בני המאה הרביעית לספירה, שבה נערכה לפי המקובל גם מפת פויטינגר. אולם במפה נזכרת העיר בשמה ה'קדום': Amavante.

ל ו ד . גם לה העניק הקיסר ספטימיוס סוורוס מעמד של עיר ושמה הוסב לדיוספוליס,¹¹ אך במקרה זה לא חדל גם השם הישן מלשמש, ושני השמות, הקדום והחדש מופיעים לאחר מכן לסירוגין במקורות ההיסטוריים.¹² מכל מקום, במפת פויטינגר מופיעה גם לוד בשמה הישן: Luddis.

כ פ ר ע ו ת נ א י . על הדרך מקיסריה לבית-שאן מסומן במפת פויטינגר מקום בשם Caporcotani, שאותו יש לזהות ללא ספק עם כפר עותנאי הנזכר במקורות היהודיים. מקומו בלג'ון, צומת הדרכים החשוב שבמערבו של עמק יזרעאל. לאחר מרד בר-כוכבא הוצב כאן הלגיון ה-VI 'הברזל', ועל שמו נקרא המקום לג'ו. בשם זה הוא מופיע פעמים אחדות באונומאסטיקון לאבסביוס. החל מסוף המאה השלישית לספירה נודע המקום גם בשם מאכסימיאנופוליס, לכבוד הקיסר מאכסימיאנוס, שותפו לשלטון של דיוקלטיאנוס. בצורה זו הוא נזכר אצל הנוסע מבורדו ובמקורות מן התקופה הביזנטית.¹³ גם כאן תמוהה ביותר הזכרת שם המקום במפת פויטינגר בצורתו הקדומה ביותר, בשעה שבמאה הרביעית כבר משמשים כפי שראינו, שני השמות האחרים מזה זמן רב. מעניין, כי גם במקרה זה רשום המקום אצל פתולמאיוס בצורה הדומה לצורה שבה נכתב במפת פויטינגר: *Kaparχotνει*.¹⁴ אלה הם שני המקרים היחידים (במקורות הלא-יהודיים) שבהם נזכר המקום בשם זה.

פ נ י א ס — ק י ס ר י ה פ ל י פ י . בימיו של הורדוס פיליפוס נקראה עיר זו בשם קיסריה, או קיסריה של פיליפוס ובימי אגריפס השני ניתן לה השם נירוניה, לכבודו של נירון קיסר. בתקופה

7 ראה: P. Thomsen, *Loca Sancta*, Leipzig 1907, p. 59

8 *Claudii Ptolemaei Geographia* (ed. Nobbe), Leipzig 1843-1845, V, 6, 16

9 אבי-יונה, שם, עמ' 105.

10 ראה: תומסן, שם, עמ' 21.

11 אבי-יונה, שם, עמ' 106.

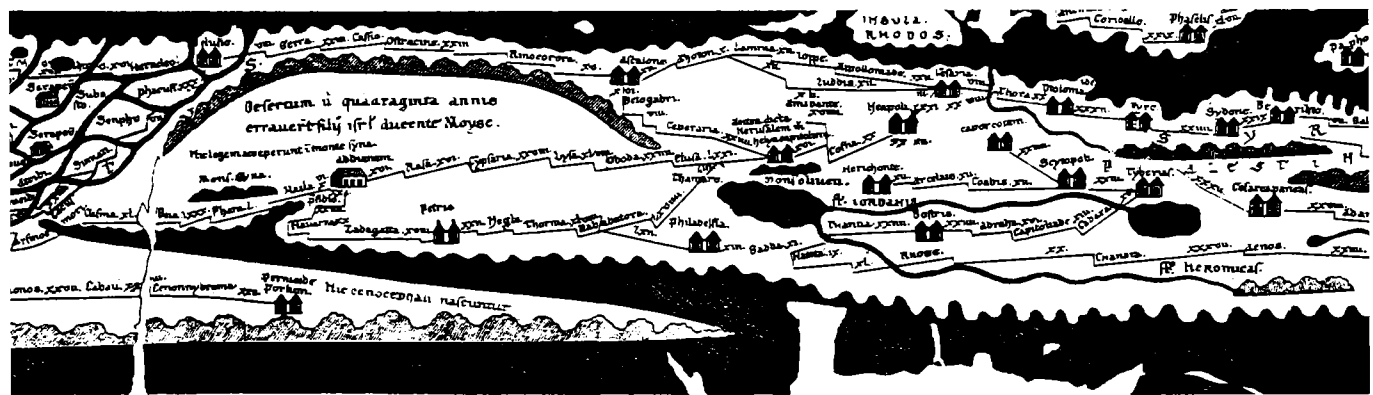
12 אצל הנוסע מבורדו מופיעה העיר בשם Lydda. ראה: *Itinerarium Burdigalense*, *Corpus Christianorum*

13 על זיהוי המקום, הופעותיו במקורות וגלגולי שמו ראה: אבי-יונה, שם, עמ' 145; תומסן, שם, עמ' 77, 87;

14 *Series Latina (=CCSL), CLXXV Onomastikon der Biblischen Ortsnamen*, Leipzig 1904, 8, 14:24, 4 et pass.

15 M. Avi-Yonah, 'Gazatteer of Roman Palestine', *Qedem*, V (1976), p. 74

16 פתולמאיוס, 16, 4, V

ארץ-ישראל במפת פויטינגר

הביזאנטית שוב קוראים לה אבסכיוס והיירונימוס בשם פניאס, והאחרון אף כותב: 'כיום פניאס, זו אשר נקראה פעם קיסריה פיליפי'.¹⁵ כלומר, במאה הרביעית, שבה נערכה, לפי המקובל, מפת פויטינגר, שבו וכינו את המקום בשמו הראשון, ההלניסטי. והנה, במפה עצמה מופיע שם העיר בצורה המעניינת קיסריה-פניאס: *Cesareopaneas*, שהוא שילוב של שני השמות—זה שמימי בית הורדוס, עם השם הישן. המקור היחיד האחר שבו נזכר המקום בשם יוצא דופן זה הוא שוב קלאודיוס פתולמאיוס:¹⁶ *Καίσαρεια Πανίας*.

הדמיון הרב בצורת השמות וכתיבתם בין מפת פויטינגר לספרו של פתולמאיוס מלמדת כי לפחות באשר לארץ-ישראל, היה האתרון החשוב במקורות שעמדו לפני עורך המפה. ספר זה 'מורה הדרך לגיאוגרפיה' שנכתב על ידי קלאודיוס פתולמאיוס מאלכסנדריה באמצע המאה השנייה לספירה, קנה לו מעמד אוטוריטטיבי בעולם העתיק ושימש אבן יסוד לגיאוגרפיה ולכרטוגרפיה של העולם במשך מאות שנים. חיבור זה מכיל שמות של יותר מ-8000 מקומות בארצות העולם העתיק, וליד כל אחד מהם ציון מקומו במעלות אורך ורוחב. הספר שימש כנראה כמדריך לציור מפות ואפשר שמפה כזו היתה מצורפת אליו, אלא שלא נשתמרה. כיום מצויות בידינו רק מפות שהוכנו על-פי הספר בימי הביניים.

היקפו הרחב ומידת פירוטו הפכו את חיבורו של פתולמאיוס למקור שימושי ראשון במעלה, שמחבר מפת פויטינגר לא היסס לשאוב ממנו, בלי שהעמיק לבדוק אם אין הוא חוטא באנכרוניזמים. עם זאת אין פתולמאיוס נשאר מקור יחיד, אלא אחד מבין כמה. השלד העיקרי של תיאורי המפה, מהלך הדרכים בה ומרחקי התחנות בארץ ומחוץ לה נבנה, כפי שהראו היטב חוקרי המפה הראשונים, על-פי ספרי האיטנרריה (מדריכי-הדרכים) שנפוצו בעולם הרומאי, כגון ה-*Itinerarium Antonini*.

15 Hieron., Ezech., 27, 29; Jes., 42, 1; Matth., 16, 13 על פניאס-קיסריה-פיליפי במקורות ראה: אבי-יונה (לעיל), הערה 6. עמ' 150; תומסן (לעיל, הערה 7). עמ' 75; אבי-יונה, גאוזיר (לעיל, הערה 13). עמ' 44-45. פתולמאיוס, 21, 15, V.

Augusti, כנראה מראשית המאה השלישית לספירה וה-Itinerarium Burdigalense מן השליש הראשון של המאה הרביעית לספירה.¹⁷ הוכחה נוספת לאי-עדכונו של עורך המפה, באשר למצב היישובים בארץ-ישראל בזמנו, היא הזכרת העיר דור. במאה הרביעית ובראשית המאה החמישית היתה דור, כפי שמעידים אבסכוס והיירונימוס חרבה.¹⁸

שיבושים בתיאורי דרכים

עניין אחר הדורש ביאור, או תיקון, הם שיבושים המופיעים בתיאור הדרכים על גבי המפה. במקרה זה הדיון קשה ביותר, כיוון שהיו דרכים שונות וביניהם חיבורים מרובים ואילו מחבר המפה חייב היה להעדיף רק את מה שנראה בעיניו כדרכים הראשיות ביותר. למרות זאת אפשר, כמדומה, לשחזר במקרים אחדים את כוונתו המקורית של מחבר המפה ומה גרם לשיבוש.

לפחות במקרה אחד אפשר, כמדומה, להוכיח שהגורם לשיבוש היתה תלותו המרובה של מחבר המפה בספרו (ובמפתו?) של פתולמאיוס. בתיאור הדרך מעבדת לאילת מביא מחבר מפת פויטינגר שלוש תחנות: (ג)רסה, ליסה וגיפסאריה. תחנות אלו אינן נזכרות בשום מקור אחר בן זמנה של מפת פויטינגר או המאוחר לו. לעומת זאת הן נזכרות (יחד עם תחנות אחרות) אצל פתולמאיוס, שהוא עצמו, כפי שהראה משל במאמר מיוחד הסתמך על מקור נכטי קדום לימיו.¹⁹ באותו מקור נזכרו התחנות, לדעת משל, כחלק מן הדרך הנבטית, שהוליכה מדרום עבר הירדן (לא דרך אילת), דרך מישורי סיני הצפוניים-המזרחיים אל רינוקורורה (אל-עריש). מחבר מפת פויטינגר נטל אינפורמציה זו לצורך תיאור הדרך שהוליכה מעבדת, שאכן היתה קיימת בימיו, לאילת, הבסיס המפורסם של הלגיון הרומאי העשירי.

במקרים אחרים השיבושים נגרמו קרוב לוודאי, בגלל אבדן נתונים, או שימוש בלתי מדויק באינפורמציה שנלקחה מן המקורות, מבלי שנוכל להצביע על מקור יחיד וכולל. להלן נבחן שלושה מקרים כאלה: הדרך קליסמה-אילת, הדרך ירושלים-עבר-הירדן והדרך גופנה-מישור החוף.

ה ד ר ך ק ל י ס מ ה - א י ל ת . התבוננות בתיאור הדרך קליסמה (סואץ של ימינו)-אילה (עקבה) מעלה בעיה קשה: הרקע הגיאוגרפי והנתונים ההיסטוריים מלמדים ללא ספק כי הדרך הזו עברה בקו הקצר ביותר האפשרי החוצה את חצי-האי סיני לרוחבו, ממערב למזרח. ואכן, סכום המרחקים המופיעים במפה בין קליסמה לאילה כ-170 מילין, מתאים היטב למרחק שבין סואץ ועקבה בתוואי הדרב-אל-חג'.²⁰ מאידך, הופעתה של תחנה בשם Phara על הדרך וסימונו של הר סיני בסמוך לה,

17 O. Cuntz, *Itineraria Romana*, I, Leipzig 1929

18 קלוטרמן, שם, עמ' 78 שורה 8; עמ' 79 שורה 8 (מס' 376 בהוצאת מלמד).

19 ז' משל, 'דרכי הנגב לפי תאורו של פתולמאיוס ומפת פויטינגר', בתוך: 'אהרוני (עורך), חפירות ומחקרים, תל-אביב 1973, עמ' 205-209.

20 כ-265 ק"מ, שהם כ-175 מילין.

מטעה לחשוב שהכוונה היא לדרך אשר עוברת בדרום סיני והמחברת את ראשי שני מפרצי ים-סוף.²¹

פארה, או פאראן, נזכרת רבות במקורות שמן התקופה הרומית-ביזאנטית,²² וזיהויה עם נווה פיראן בוואדי פיראן בדרום חצי-האי אינו מוטל בספק. שרידי העיר ששגשגה בתקופת הפריחה של נזירות סיני וחורבות כנסיותיה, מצויים בתל מח'רד אשר במרכז הנווה.²³ קשה להניח, כי היו בסיני שני מקומות בשם דומה, האחד פאראן בדרום חצי-האי והשני פארה על הדרך קליסמה-אילת מה גם שפאראן הנוצרית נזכרת גם בצורת 'פארה' אצל תאודוסיוס ובאיטינריום של אנטונינוס מפלקנטיה.²⁴

מכל האמור לעיל עולה, כי במפת פויטינגר נפל שיבוש מעניין: עורך המפה ידע בוודאי על קיום דרך חשובה מקליסמה לאילה אשר חצתה את חצי-האי סיני לרוחבו וכן היו בידי נתונים על תחנות לאורכה והמרחקים ביניהן. בנוסף לכך ידע גם על קיום יישוב בשם פארה בסיני, אך כנראה לא הכיר את מקומו המדויק. משום כך ערבב בזמן חיבור המפה את הנתונים השונים שהיו בידי; הקו המתאר את תוואי מהלכה של הדרך, סימון התחנות והמרחקים שביניהן מתיישבים היטב עם הנתוב הישר מקליסמה לאילה (דרך א-נח'ל ות'מד של ימינו). על קו זה, במקומה של אחת התחנות ששמה אולי לא היה ידוע לו²⁵ הכניס בטעות את 'פארה' של דרום סיני.²⁶

הדרך ירושלים-עבר-הירדן. נראה, כי ניתן לעקוב אחרי תולדותיו של שיבוש דומה נוסף בדרום ארץ-ישראל — בדרך ירושלים-תמרו-רבפתורה. הקו המתאר אותה מסתעף במפה מהדרך ירושלים-חלוצה, עובר תחנה בשם תמרו ומתחבר אל דרך עבר-הירדן, סמוך למקום בשם רבפתורה (Rababatora). את תמרו, שהיא ללא ספק תמרה של המקורות הרומיים-ביזאנטיים, יש לזהות כפי הנראה עם עין חצבה אשר בערבה.²⁷ המרחק במפה ממנה עד החיבור לכביש עבר-הירדן—68 מילין, מתאים בדיוק, כפי שהראה אהרוני, למרחק שבין חצבה לא-רבה שבעבר-הירדן מצפון לכרך.²⁸ את השם רבפתורה פירש אלט (ובעקבותיו אהרוני) כשילוב של שני שמות Raba (א-רבה) ו-Bethora (א-לג'ון, כ-13 ק"מ מדרום-מזרח לא-רבה).²⁹ יש לשער, כי כוונת מחבר המפה היתה לתאר את הדרך הראשית מירושלים לאילת, שהתחברה בדרומה אל ה-Via Traiana Nova של עבר-הירדן. אך כאן מתעוררת בעיה: קשה להניח, כי העולה

21 על בעיה זו ראה: E. Sachsse, 'Die römische Strasse durch die Sinaihalbinsel nach der Peutingerschen Tafel', *ZDPV*, LI (1928), pp. 265-268. שם מוזהה 'פארה' עם א-נחל שבמרכז סיני.

22 פתולמאיוס מזכיר את תחום הפרניטים בין שלושת אזורים שבטי המדבר שבדרום ומקום בשם פאראן בגבול הפרובינציה ערביה פטראיה. פאראן מופיעה רבות בספרות הקשורה בנזירות סיני. על כך ראה בפירוט: H. Skrobucha, *Sinai*, London 1966.

23 ראה: י' צפירי, 'נזירים ומנזרים בדרום סיני', קדמוניות, ט (תש"ל), עמ' 9-10.

24 'Antonini Placentini Itinerarium', *CCSL*, CLXXV, p. 185, l. 7; 'Theodosii', *CCSL*, CLXXV, p. 148, l. 7.

25 לפי המרחקים במפה יש לזהות את מקומה של תחנה זו בת'מד.

26 לא נגענו כאן בציון הר-סיני ליד 'פארה', שהוא ללא ספק תוספת נוצרית מאוחרת.

27 ראה י' אהרוני (לעיל, הערה 4), עמ' 129-130, ושם גם ביבליוגראפיה.

28 שם, עמ' 131.

29 אלט (לעיל, הערה 4), עמ' 33; אהרוני, שם.

מתמרה אל במת הרי-אדום כדי ללכת דרומה לאילת יעפיל אל רפפתורה המצויה במרחק רב לצפון-מזרח! נראה כי הדרך מתמרה לאילת חצתה את הערבה מזרחה אל א-טלח (טולוחה של המקורות הרומיים-ביזאנטיים). עלתה דרך נקב דחל אל סביבת בצרה ושם התחברה אל ה-Via Traiana Nova. זהו נתיב העלייה הקצר והנוח ביותר. מכאן, שהחיבור אל דרך עבר-הירדן צריך היה להיעשות בין התחנות Negla ו-Thornia ולא ליד רפפתורה, כפי שמסומן במפה.³⁰ לאור האמור לעיל נראה לנו, כי גם במקרה זה יש במפת פויטינגר אי בהירות: עד תמרה מביע הקו את הדרך הראשית ירושלים-אילת,³¹ בעוד שממנה בכיוון מזרח מציין הקו, והמרחק המופיע לידו, דרך משנית בחשיבותה, אשר חיברה את צפון הערבה עם איזור כרך-ארבה, למרות שמן הראוי היה כי יסומן המשכה של הדרך הראשית לאילת. נראה כי גם את ה'טעות' הזאת ניתן להסביר על-ידי ההנחה שעורך המפה לא הכיר את האיזור, ולכן חיבר את תמרה עם עבר-הירדן בתוואי צפוני, שחשיבותו מקומית בלבד, אף-על-פי שהתכוון בוודאי לציין את הדרך הראשית החשובה.

הדרך גופנה - מישור החוף. סימון הדרך הזו במפת פויטינגר הוא כדלהלן: ראשיתה בגופנה, שם היא מסתעפת מדרך גב ההר. במהלכה היא עוברת מקום בשם Amavante—הלא היא העיר אמאוס, ובקצה המערבי שלה מתחברת הדרך עם דרך מישור החוף 'הפנימית',³² מצפון לעיר לוד. גם כאן עומדת לפנינו קודם כל בעיית זיהוי הקו המופיע במפה.

שלוש דרכים חשובות קשרו בתקופה הרומית את איזור ירושלים עם מישור החוף בסביבות לוד ואלה הן: ירושלים-אמאוס-לוד; ירושלים-בית-חורון-לוד; גופנה-תמנה-אנטיפטריס.³³ סימונה של אמאוס באמצע הקו והמרחקים שצוינו לידו, 19 מילין עד אמאוס ו-12 מילין מאמאוס ללוד, מתאימים ללא ספק למהלך הדרך ירושלים-אמאוס-לוד.³⁴ מאידך, נתונים אחרים במפה שוללים לדעתנו את אפשרות הזיהוי הזאת: הדרך לאמאוס וללוד יצאה מירושלים ישירות מערבה והגיעה אל העיר לוד עצמה, בעוד שבחינת התוואי המתואר במפה מעלה כי הקו מסתעף מערבה בגופנה—הרחק צפונה מירושלים ומתחבר אל דרך מישור החוף 'הפנימית' מצפון ללוד.³⁵ והנה, שני

30 רותנברג מזהה את תמרה עם עין תמר, את רכבתורה עם קצה הדרך העולה מא-טלח אל במת עבר-הירדן ואת הקו המסומן במפה עם הדרך היורדת מחברון אל מצד זוהר והאיזור שמדרום לים-המלח. ראה ב' רותנברג, צפונות נגב, רמת גן 1967, עמ' 162-164. זיהויים אלה אינם נראים לנו, אין הם פותרים את בעיית הופעתה של הדרך במפה ואף מעלים קשיים אחרים.

31 בקטע זה הובילה הדרך מחברון דרומה, ירדה דרך מעלה דרגות, חצתה את בקעת-ערד אל ממפסיס (כורנוב) וירדה דרך מעלה עקרבים הרומי לחצבה.

32 כך תכונה להלן הדרך יבנה-לוד-קיסריה.

33 אבי-יונה (לעיל, הערה 6), עמ' 86-87.

34 הנוסע מבורדו עבר בדרך זו בדרכו חזרה מירושלים. ראה הערה 12 לעיל, שם, עמ' 600, 1-3. וגם אבסכיוס מתייחס אליה פעמים אחדות: ראה קלוטרמן (לעיל, הערה 12), עמ' 48, 10, 48, 23, 114, 24; הרצאת מלמד, מס' 217, 223, 596.

35 מילר התעלם מקשיים אלה וזיהה את הקו שבמפה עם הדרך ירושלים-אמאוס-לוד. מילר (לעיל, הערה 2), עמ' 811-812, 835. אנשי 'סקר ארץ-ישראל המערבית' אמנם זיהו את הקו עם הדרך גופנה-אנטיפטריס, אך התעלמו מבעיית הופעתה של אמאוס. ראה: C.R. Conder & H.H. Kitchener, *The Survey of Western Palestine*, II, London 1882, pp. 300-301. קשיים דומים ניצבים גם בפני המנסה לזהות את הקו שבמפה עם הדרך ירושלים-בית-חורון-לוד.

נתונים אחרונים אלה—מקומות החיבור של דרך הרוחב הנדונה עם דרכי האורך בהר ובמישור— מתאימים היטב למהלך הדרך גופנה-תמנה-אנטיפטריס. לפנינו אפוא נתונים סותרים: הקו המתואר במפה מתאים לדרך גופנה-אנטיפטריס, בעוד שהופעת אמאוס במרכזו והמרחקים הקשורים בה, מתאימים לדרך ירושלים-אמאוס-לח!

נראה, שלפנינו דוגמה נוספת של ערבוב נתונים של שתי דרכים שונות שהיו לפני עורך המפה: הלה ידע בוודאי שקיימות מספר דרכים שירדו מירושלים וסביבתה מערבה, אולם סימן במפה רק אחת מהן (אולי מחוסר מקום). אך, הואיל ולא הכיר את האיזור, גרם לשיבוש: הקו במפה מציין את הדרך גופנה-תמנה-אנטיפטריס, אך עליו, במקום שבו יש סימון של 'תחנה' שהיתה צריכה בוודאי לייצג את העיר החשובה תמנה,³⁶ רשם העורך בטעות את השם אמאונטה (אמאוס). עיר זו, והמרחקים הקשורים בה, שייכים כאמור לדרך אחרת, דרומית יותר, שעברה גם היא בין ירושלים למישור החוף.

פרטים שנשמטו מן המפה

נראה שהשיבושים כפי שציינו למעלה, שמקורם בהשמטת פרטים, נגרמו בעיקר כתוצאה מטעויות מעתיקים, אם בתקופת הכנת המפה, אם בימי הביניים.

דוגמה להשמטת קו המייצג דרך קשורה בעיר ניאפולי (ס) (שכס). מתחת לסימון העיר³⁷ רשום מספר המציין ללא ספק מרחק (32 מילין). אך הואיל ובאף אחד מן ההעתקים לא מופיע קו הדרך שעליו היה בוודאי מסומן המספר, קשה לזהות את העיר שאליה הוא מכון. למעשה, עשוי המרחק הנדון להתייחס לדרך שכס-בית-שאן, או לאחת מן הדרכים אשר ירדו משכס אל בקעת-הירדן באיזור פצאליס.³⁸ נראה, כי צורת הופעתו של המספר במפה מרמזת לאפשרות השנייה.³⁹ זאת כיוון שיש רווח בין הספרות: XX XII. במקום אחר במפה—בקטע הדרך בין קיסריה לכפר-עותנאי—יש רווח דומה המציין את המרחק בין שתי הערים, אך במקרה זה הסיבה ברורה—קו הדרך חוצה את המספר והוא שגרם לחלוקת המספר לשתי קבוצות של ספרות. הדעת נותנת שאף כאן נחצה המספר כדי להשאיר מקום לקו הדרך, אלא שהמעתיק שכח לציינו על גבי הקלף. אם שחזור זה נכון, אין ספק שכיוון הדרך שנשמטה היה כלפי מטה—כלומר מזרחה.

36 על תמנה במקורות ראה תומסן (לעיל, הערה 9), עמ' 67; אבי-יונה (לעיל, הערה 13), עמ' 100.

37 בחלק מן ההערות שקדמו להעתקת מילר אין פרט זה מצוין. ראה מילר (לעיל, הערה 2), עמ' 831 הערה 1.

38 על הדרכים משכס לפצאליס ראה צ' אילן וע' דמתי, 'דרכים עתיקות במדבר שומרון', שנתון מחיאן הארץ, 5-1974, עמ' 43-52. עיון במקורות ההיסטוריים (האנומאסטיקון לאבסביוס, ותיאורי המסעות של הנוסע מבורדו ושל אנטונינוס) ומהלך הדרכים בשטח מלמדים, כי המרחק משכס לבית-שאן היה כ-29 מילין, וליריחו דרך פצאליס 33-34 מילין. בהתחשב בטעות אפשרית של כמה מילין לכאן או לכאן, מקורב למעשה המספר המופיע במפה לשני המרחקים.

39 תומסן ומילר שיערו שהמספר שבמפה מציין את המרחק משכס ליריחו. ראה מילר (לעיל, הערה 2), עמ' 834; תומסן (לעיל, הערה 9), עמ' 93. הניסיון לזהות את הקו שנשמט מן המפה עם הדרך משכס ליריחו נתקל בקושי: המספר הרשום במפה, 32 מילין, מקורב אמנם למרחק בין שכס ליריחו אך כיוון שהדרך יורדת אל פצאליס ולא ישירות אל יריחו, אפשר היה לצפות שיצוין המרחק רק עד מקום 'החיבור' לדרך בקעת-הירדן (בפצאליס), כ-21-22 מילין בלבד. מאידך, גם דרך בקעת-הירדן משובשת במפה ופצאליס עצמה אינה נזכרת כלל.

לעתים נשמטו שמות מקומות מן המפה, אף-על-פי שאיתורם על גבי הדרך מופיע. הדוגמה הטובה ביותר לעניין זה עולה מניתוח הפרטים המופיעים על קו דרך החוף 'הפנימית'. מצפון לעיר לוד מופיע ציון מרחק של 12 מילין והקו נמשך ללא תחנות נוספות ישירות עד קיסריה. ברור כי המרחק בין לוד וקיסריה איננו 12 מילין. מאידך גיסא, מתאים המספר הזה למרחק בין לוד ואנטיפטריס.⁴⁰ נראה אם כן, ששמה של העיר אנטיפטריס וסימונה על קו הדרך נשמטו מן המפה, אך המספר המציין את המרחק ממנה אל לוד—12 מילין—שרד. באנטיפטריס היה, כידוע, מקום המפגש של הדרך שבאה מגופנה עם דרך החוף 'הפנימית', לפיכך ייתכן, כי בכמה מקומות, שבהם היה חיבור של שני קווי דרכים, נשמטו פרטים מן המפה.

תחנות חשובות אחרות, לידן היו הסתעפויות דרכים ראשיות, אשר שמן או סימון אינו מופיע על גבי המפה הן חברון⁴¹ ויבנה.⁴² אך קשה לדעת אם יש להאשים כאן את המעתיקים המאוחרים, או שהמחבר עצמו השמיטן מחמת אי ידע, או רצון לצמצם.

העובדה כי כמה ערים בארץ-ישראל מופיעות במפה בשמן הקדום מלמדת, שלגבי אזורנו השתמש עורך המפה במקור שאינו מאוחר למאה השנייה לספירה, והוא, כנראה, רשימתו (ומפתו?) של פתולמאיוס. השפעתו של פתולמאיוס ניכרת בצורת כתיב שמות המקומות ובתיאור הדרך עבדה-אילת. אשר לשאר השיבושים בתוואי הדרכים—לדעתנו אין להסבירם בהסתמכות העורך על מקור קדום, אלא פשוט בערבוב נתונים, כלומר טעויות עריכה בזמן הכנת המפה. ואחרון-אחרון, השמטת נתונים מן המפה באה, כנראה, כתוצאה מטעויות של מעתיקים.

- 40 בתיאור המסע של הנוסע מבורדו המרחק בין שתי הערים הוא 10 מילין. ראה שם (לעיל, הערה 12). עמ' 600, שורות 4-3, לדעת תומסן המרחק ביניהן 11 מילין. ראה: P. Thomsen, 'Die römischen Meilensteine der Provinzen Syria, Arabia und Palaestina', *ZDPV*, XL (1917), p. 20. המרחק בשטח הוא כ-11-12 מילין.
- 41 אבי-יונה (לעיל, הערה 8), עמ' 84; מ' אבי-יונה, מפת ארץ-ישראל בימי הבית השני המשנה והתלמוד, חל-אביב 1965; י' רול, 'כבישים רומיים בארץ-ישראל', התקופה הרומית בארץ-ישראל, לקט הרצאות ומאמרים, תשל"ג, עמ' 236. מילר סימן את הסתעפות שתי הדרכים בחלוצה. ראה שם, עמ' 811-812, וכמובן שאין לקבל זאת. אהרוני קובע אותה (לפי המרחק במפה אל תמרה). בחירב'ת תחרית שמדרום לדהריה. ראה אהרוני (לעיל, הערה 4), עמ' 131-132. דביר, המסתמך גם הוא על אותו מרחק (53 מילין), קובע את מקום ההסתעפות בחירב'ת לוציפר שמדרום-מזרח לכפר סמוע. ראה א' דביר, 'דרכים בהר-חברון', הר-חברון — לקט מאמרים, חל-אביב תשל"ל, עמ' 121-122. נראה, כי במקרה זה עדיף שיקול המסתמך על מהלך הדרכים בשטח מהסתמכות יתר על המרחק המופיע במפה.
- 42 נראה שגם סימונה של יבנה כ'תחנה' בדרך החוף נשמט בצורה דומה. בעיר זו היה חיבור דרך החוף עם דרך מישור החוף 'הפנימית'.